

İKTİDAR, TARİH VE KİMLİK

SEVBA ABDULA

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0355
Tarih: 098

**İKTİDAR, TARİH VE KİMLİK:
SIRPLARDA ÖTEKİNİN İNŞASI**
SEVBA ABDULA

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü ve Son Okuma
M. Halit Çelikyön

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Mustafa Öztürk

Kapak Görseli
Paja Jovanović (1859–1957)
Migration of the Serbs (Seoba Srba),
(Sırların Göçü), 1896

VakıfBank Kùltür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025

ISBN 978-625-6647-75-6

*Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür
Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik
araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali
hakları saklıdır.*

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Şubat 2025

İKTİDAR,
TARİH VE KİMLİK
SIRPLARDA ÖTEKİNİN İNŞASI
SEVBA ABDULA

SEVBA ABDULA

1984 yılında Üsküp'te doğdu. 2008 yılında lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İktisat bölümünde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında *Din ve Milliyetçilik: Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırp Milliyetçiliği Örneği* başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2022 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *İktidar, Tarih ve Kimlik: Sırp Tarihyazımı ve Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu Anlatısı* tezini savunarak doktor ünvanını kazandı. Fettah Efendi Derneği ve Balkan Çalışmaları Vakfı kurucu başkanlığı görevlerini üstlendi. Çalışmaları Balkanlarda modernleşme, din-devlet ilişkileri, siyasi tarih, ideolojiler, Abdülfettah Rauf'a odaklanmaktadır.

Anneme ve babama..

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	9
Kısaltmalar	11
Giriş	13
Osmanlı İmparatorluğu ve Sırlar	16
Habsburg İmparatorluğu ve Sırlar	21

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN İKTİDAR VE SONUÇLARI

I	Modern Devlet, İdeoloji ve Eğitim	35
II	İktidar, Tarihyazımı ve Eğitim	54
III	Tarih, Kimlik ve Öteki	74
IV	Sonuç	92

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE İKTİDAR, TARİH VE KİMLİK İNŞASI

I	Siyasette Tito, Eğitimde “Öz Yönetim” ve “Mesleki Eğitim”, Tarih Eğitiminde Tarihsel Materyalizm	95
II	Komünist Partinin Kıskaçında Tarihyazımı	120
III	Tarih Ders Kitapları: Yugoslav Kimliğinin İnşası	148
V	Sonuç	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞILMA VE SAVAŞLARIN GÖLGESİNDE İKTİDAR, TARİH VE KİMLİK

I	Siyasette Milošević, Eğitimde Millileşme, Tarih Eğitiminde Meşrulaştırma	173
II	Tarihyazımı ve Savaşlar: Parahistoriografya ve Postromantizm	191
III	Tarih Ders Kitapları: Etnisite ve Ortodoksluk Üzerinden Kimliğin Yeniden İnşası	214
IV	Sonuç	234

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE MİLLİYETÇİLİK KISKAÇINDA İKTİDAR, TARİH VE KİMLİK

I	Siyasette Demokratikleşme, Eğitimde Reform ve Tarih Eğitiminde Uzlaşma	238
II	Tarihyazımı: Post Modernizm ve Milliyetçi Tarihciliğin Mücadelesi	256
III	Tarih Ders Kitapları: Ötekilik ve Ortak Miras	283
IV	Sonuç	319

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA

I	Sırlarda İktidar, Eğitim ve Tarih	321
II	Sırlarda Osmanlı ve Habsburg Anlatısı	333
III	Sırlarda Kimlik İnşası	346
IV	Sonuç	361
	Kaynakça	367
	Dizin	387

TEŞEKKÜR

90'lı yıllarda Balkanlarda gerçekleşen savaşlar, iç çatışmalar, göçler zihin dünyamı, akademik merakımı ve lisansüstü çalışmalarımı büyük ölçüde şekillendirdi. Aynı şekilde dünya tarihinin büyük kırılmalarından biri olan modern dönem ve sonrasının hikâyesi ve geçmiş dönemlerle karşılaştırılması da ilgimi çeken diğer bir konuydu. Bu çerçevede modern devlet, modernleşme, Balkanlar konularının kesimi ve sorunsallaştırılması düşünce dünyamın merkezine yerleşti. Bu ilmî merak ve soruların peşinde ortaya çıkan çalışma, nitelikli bir eser vücuda getirme kaygılarını göz ardı etmeden evlilik, çocuklar, çalışma hayatının zorlukları içinde yol aldı. Bu açıdan elinizde tuttuğunuz eser bendeniz için birçok hatırayı barındırmaktadır.

Bu eserin ortaya çıkışında birçok kişi, kurum ve kuruluşların büyük katkılarının olduğunu belirtmem gerekir. Başta Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Belgrad Üniversitesi “Svetozar Marković” Kütüphanesi, Sırbistan Halk Kütüphanesi (Naradona Biblioteka), Üsküp Kiril Metodiy Üniversitesi'nin “Kliment Ohridski” Kütüphanesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ve Balkan Çalışmaları Vakfı gibi çok değerli kurumlara ve çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu eserin ortaya çıkmasında verdikleri katkılardan dolayı Prof. Dr. Günay Göksü Özdoğan, Prof. Dr. Büşra Ersanlı, Prof. Dr. Gencer Özcan, Prof. Dr. Nuray Bozbora'ya, Prof. Dr. Mehmet Hacısalıhoğlu, Doç. Dr. Nurşen Gürboğa ve Prof. Dr. Erhan Doğan hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Eserin kitaplaştırılması sürecinde ise verdikleri emek ve sabırdan dolayı Halit Çelikyön ve Mustafa S. Öztürk'ün katkıları büyüktür. Fakat en büyük katkının sahibi şüphesiz annem, babam, kardeşlerim, eşim Meryem ve çocuklarım Elif Hanne ve Ahmed Arif'tir. Kendilerine ne kadar teşekkür etsem eksik kalır.

KISALTMALAR

- AB** Avrupa Birliği
A.e. aynı eser
a.g.e. adı geçen eser
a.g.m. adı geçen makale
AGİT Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ař. ařađıda
Bkz. bakınız
BM Birleřmiř Milletler
C. Cilt
DOS Sırbistan Demokratik Muhalefeti
DSS Sırbistan Demokratik Partisi
EUROCLIO Avrupa Tarih đretmenleri/Eđitmenleri Birliği
IMF Uluslararası Para Fonu
GATT Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlařması
JNA Yugoslavya Halk Ordusu
SKJ Yugoslavya Komünist Birliği
NATO Kuzey Atlantik Antlařması đrt
s. sayfa
S. sayı
SANU Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi
SNS Sırp İlerleme Partisi
SRS Sırp Radikal Partisi
t.y. tarih yok
UK Kosova Kurtuluř Ordusu
UNESCO Eğitim, Bilim ve Kültür đrt
UNİCEF BM ocuk Fonu
vb. Ve benzeri
vd. Ve devamı
yuk. yukarı

GİRİŞ

Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan Bosna ve Kosova savaşları 2000 sonrasında araştırmalara konu olmuş, bu araştırmalarda modern ulusal kimliğin inşa süreçlerine özellikle de Sırp, Boşnak ve Arnavut kimliğine yoğunlaşmıştır. Milošević liderliğindeki Sırp devletinin geçmişe yaptığı vurgu, devletin Orta Çağ'daki topraklarını kutsaması, Hırvatlara savaş açması, öte yandan siyasi kadronun Arnavutlara ve Boşnaklara yönelik soykırıma dayalı politikalarını icra ederken "Türklerden intikam alıyoruz" şeklindeki açıklamaları siyaset, tarih ve kimlik arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermiştir.

Balkan uluslarının XIX. yüzyıl kimlik inşa süreçleri irdelendiğinde kimliğin büyük ölçüde etnik grup-etnisite ve din üzerinden şekillendiği ve kendi kendini yöneten kiliseler ile seküler elitlerin bağımsızlık süreçlerini (Sırp, Bulgar, Yunan örneklerinde olduğu gibi) ortaklaşa yönettiği görülmektedir. Balkanlarda modern ulusun etnisite ve dinî kimlik üzerinden şekillenmesi "geleneğin icadı"nı zorunlu kılarak "Altın Çağ" olarak kodlanan Orta Çağ'ı XIX. yüzyıla geri çağırdı. Orta Çağ krallıkları, krallar, azizler, rahipler, sahiplik iddia edilen toprak parçaları ulusal birliğin, sürekliliğin, uyumun sağlanmasında kilit rol oynadı. İcad edilen gelenek bir yandan Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarından bağımsızlığı elde etmede yardımcı olurken diğer yandan Balkan uluslarının farklı dinî/mezhebî/etnik kimliklerinden ötürü birbirini biz ve öteki olarak kurgulamasına da neden oldu. Bölge halklarının ulusal kimlik inşalarının bu ötekilik üzerinden kurgulanması Balkan Savaşları, Birinci ve İkinci Dünya savaşları ve 90'lı yıllardaki savaşların ağır sonuçlarını da ortaya çıkardı.

Balkanlardaki ulusların kimlik inşasının çerçevesinin nedenleri hem akademide hem de dünya kamuoyunda ilgi uyandırdı. Bu araştırma 1990'larda ortaya çıkan bu ilginin ve soruşturmanın siyaset, ulus, geçmiş anlatısı ve ders kitaplarına odaklanan çerçevesini genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma bu ilişki ve sürecin çerçevesini genişleterek daha sağlıklı ve bütüncül bir perspektifi esas alan bir zemine oturması için modern devlet, iktidar, ideoloji, eğitim, tarih-yazımı, tarih eğitimi, kimlik inşa mekanizmalarını irdeleyerek ve bunları birbiriyle ilişkilendirerek sürecin ilişkilerini, yapısal doğasını, araçlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Modern devlet ve iktidarın yapısı ise araştırmamız açısından merkezî kavram ve süreçlerin başında gelmektedir. Dünya tarihinin en önemli ki-

rılmalarından birinin sonucu olarak ortaya çıkan modern devletin özerk iktidarı, kurumları, gücü, bilfiil topluma müdahil olabilme kapasitesi, vergi ve asker toplama kabiliyeti, siyaset, toplum, topluluk, birey ilişkisini tarihin önceki dönemlerine göre tamamıyla değiştirdi. Bu yeni *de facto* durum kitlelerin siyasete dâhil olması rıza üretimi, ulusların inşası, geleneğin icadı, eğitimin merkezileşmesi, okullar, dinin dışında ve din ile etkileşim içerisinde yeni değerler bütünü, kolektif hafızanın ve resmî kimliklerin ortaya çıkışını zorunlu kıldı.

Sırp/Yugoslavya tarihi açısından modern devlet olgusu çerçevesinde devlet ve ulusun inşasının 1918 sonrası kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'yla ortaya çıktığı ifade edilebilir. Özellikle 1878-1918 yılları arasında Sırp Krallığı'nda modern devlete ait kurumlar ortaya çıkmaya başlasa da modern devlet ulus devlete hâlâ dönüşmemişti. Ayrıca Osmanlı, Habsburg ve Rus imparatorlukları bölgeyle hâlâ bağımlı bir ilişki geliştirdiğinden devletin toprakları ve nüfusu geçişken ve değişkendi. 1918 sonrası ise Karađorđević hanedanının merkeze bağlı olduğu, toprak bütünlüğünün sağlandığı, Yugoslavyacılığın değerler bütünü olarak belirlendiği bir modern devlet formu üretildi. XIX. yüzyıl Güney Slav halklarının birbirinden farklı olarak inşa ettikleri ulusal kimliklerin karşıtlığı hemen XX. yüzyıl başında Sırp ve Hırvatlar arasında etnik, mezhebî kimlikler ile idari yapıdaki birbirinden farklı tasavvurlara yansdı ve 20 yıllık inişli çıkışlı dönem birçok kriz üretti. İktidarın rıza üretimini, devlet ve ulusun bütün ve uyum içinde varlığını devam ettirecek formül de sürekli güncellendi. Ulusal kimlikleri reddeden veya kabul eden ortak Yugoslavyacılık förmüllerinde gidip gelindi.

1945 sonrası dönemde ise Josip Broz Tito, *Savez Komunista Jugoslavije-SKJ* (Yugoslavya Komünist Birliği) ve *Jugoslovenska Narodna Armija-JNA* (Yugoslavya Halk Ordusu) merkezde olduğu uluslararası siyasetin etkisiyle de yepyeni bir siyaset ve toplum modeli üretildi. 1946-1980 döneminde modern iktidar rıza üretimini Stalinist/Marksist/öz yönetim merkezli bir çerçevede gerçekleştirirken altı cumhuriyet ve iki özerk bölgeden oluşan yapı ulusal kimlikler, bölüşüm, ekonomi modelleri, idari yapı vs. derin kriz alanlarının sonucunda birçok alt kırılma dönemi de ortaya çıkardı. Sovyetleşme, ulusal kimlikleri kabul eden bir sosyalizm ve ulusal kimliklerin yönlendirdiği Yugoslav vatanseverliği sürekli anayasa değişiklikleriyle meşruiyet ve rıza üretiminin oluşması için güncellendi fakat 1974 Anayasası ile birlikte Sırp ve Yugoslavya tarihinin en temel kırılma dönemini üretecek zemin inşa edildi. 1980 yılında Tito'nun ölümüyle beraber Sosyalist Yugoslavya dağılmaya başladı ve teker teker cumhuriyetlerin kendi özerk iktidar alanlarına rıza üretecek, temellendirecek bir çerçeve tercih edildi. Cumhuriyetler ortak Yugoslavyacılıktan tamamıyla vazgeçerek ulusal kimliklerini etnik ve dinî formlarla tanımlamışlardır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği, devletin ve toplumun demokratik ve serbest piyasa modellerine göre yeniden şekillenmesinin talep edildiği geçiş dönemine denk gelen bu

tanımlama XIX. yüzyıldaki romantik ve milliyetçi düşünce ve grupların siyasetin merkezine yerleşmesini sağlamıştır. 1980-2000 döneminde ise Milošević, Sırp Ortodoks Kilisesi, Sırp Orta Çağ Krallığı'nın yöneticileri, Bosna ve Kosova savaşları öne çıktı. Sırp'larda 150 yıllık modern devlet ve ulus inşasının rıza üretimi dışlayıcı, ötekileştirici, tehdit edici bir çerçeveyi ortaya çıkardı. 2000 sonrası dönemde ise özellikle 1990'ların çerçevesinin tekrarından kaçınmak için devletin, ulusun, siyasetin, toplumun ve bireyin inşasına odaklanıldı. Ulusal ve uluslararası kurumların birlikteliğinde AB perspektifi çerçevesinde etnik ve dinî kimliğin yerine çoğulcu, demokratik ve Avrupa değerlerini içselleştirmiş bir kurumlar bütünü üretilmeye çalışıldı. 2002-2003 ile 2008-2014 dönemleri bu konuda dönüşümü resmederken 2004-2008 yılları ile 2015 sonrası ise Sırp etnik, dinî kimliğini göz ardı etmeyen tedrici değişimlerin esas alındığı dönemleri ifade eder.

Bu araştırma yukarıda ortaya koyulan dönemlendirmeyi esas alarak iktidar ve kimlik arasındaki ilişkiyi sorgulamayı ve bu sorgulamayı yaparken onu tarih, ideoloji, eğitim gibi ara süreçlerle ilişkilendirmeyi esas almıştır. Bu doğrultuda Sırp'ların 1946-1980, 1981-2000 ve 2001 sonrası kırılma dönemlerini, tarihyazımı ve tarih ders kitapları, Osmanlı ile Habsburg imparatorlukları anlatılarını ve bu anlatı üzerinden kimlik inşa mekanizmalarıyla ortaya çıkan kolektif kimlikleri analiz etmeye çalışmıştır. Bu analiz yöntemi hem yeni bir metodolojik çerçeve hem de Sırp'lar üzerinden soruşturmayı barındırmaktadır.

Çalışmanın konusu, kapsamı, amaçları, soruları, sınırları ve literatürü bölümüne geçmeden önce Osmanlı ve Habsburg anlatılarının çalışmamızdaki merkezî konumu, anlatıların farklılıkları ve sürekliliklerinin daha kolay anlaşılabilmesi ve zemin teşkil etmesi için Sırp'ların, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları hakimiyetinde yaşadıkları dönemi "Balkan tarihyazımının" öne çıkan eserleri üzerinden kısa da olsa belli başlı kırılmaları, olayları ve özelliklerini ortaya koyarak göstermek gerekir. Öncelikle Osmanlılar ve Habsburglar bölgede imparatorluklar üzerinden bir siyasal gerçeklik ve idari sistem inşa etmişlerdir ve Sırp'lar bunun yapısal sonuçları neticesinde var olabilmışlerdir. Bu çerçevede imparatorlukların merkez ve birçok çevreden oluştuğu gerçeği göz önünde tutulduğunda¹ Osmanlı ve Habsburg İmparatorluklarının merkez ve çevre ilişkisi etrafında bölgede asırlara dayanan denge ve istikrar ürettiklerini belirtmek gerekir ki bu denge ve istikrar zayıflayınca da dağılma gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki merkez ve çevre ilişkisi yapısal olarak hegemonik bir ilişkidir ve bu ilişki iç yapısal sorunlar ve kapitalistleşme sonucu bozulmuştur. Habsburg İmparatorluğu'nun bölge ile hegemo-

1. Merkezler, bir devlette topraksal olarak yoğunlaşmış, birbirlerini karşılıklı güçlendiren, son derece merkezileşmiş yetkiler icra eden, çok boyutlu örgütlenme kümeleridir. Merkezlerin tersine çevreler, merkez örgütlenmelerinin bölgesel olarak sınırlanmış idari ileri karakollarıdır.

nik ilişkisi ise merkez ve çevre elitler arasındaki ideolojik iç bütünlüğün ortadan kalkması sonucu zayıflamış ve imparatorluğun dağılmasına neden olmuştur.²

Sırlar Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarında “ileri karakolu ve sınırı savunan” bir çevre olarak yapısal bir ilişki içerisinde varolmuşlardır. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Sırlar kilise ve lider merkezli bir hareket ve ulusal bilinç oluşturma evrelerinden geçerken Habsburg İmparatorluğu’nda yaşayan Sırlar Avrupa devrimlerinin etkisiyle modern ulus hareketlerinden etkilenen bir Sırp ulusal hareketi ortaya çıkartmıştır. Habsburg İmparatorluğu’nda yaşayan Sırlar merkez ile ilişkisini XIX. yüzyılda ulusal ve siyasal hak talepleri ve federalleşme yönünde, merkezileşme ve mutlakiyetleşme karşısında bir duruşla modern dönemin ruhu çerçevesinde geliştirmeye çalışırken Osmanlı’da yaşayan Sırlar ise merkez ile ilişkisini tamamıyla kopartıp bağımsızlığa ve “vatanlarında” özgürlük üzerinden bir ulusal bilinç oluşturmaya çalışmıştır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE SIRPLAR

Slav kökenli Sırlar³ Balkan⁴ yarımadasına VI. ve VII. yüzyıllarda yerleşmişlerdir. IX. yüzyılda Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine giren Sırların büyük kısmı, Bulgar ve Bizanslıların yönetimi altında XII. yüzyıla kadar yaşamışlardır. I. Stjepan Nemanja küçük prenslikleri yönetimine dâhil ederek ilk Sırp Krallığını kurmuştur. Nemanja Hanedanı etrafında sürekli gelişim sağlayacak olan Sırp Orta Çağ krallığı özellikle XIX. yüzyılda Sırp siyasal ve dini hayatın kurucu ve mitleştirici unsuruna dönüşecektir Sırp Orta Çağ kralığının toprakları XII. Yüzyılda Adriyatik’e kadar uzanmıştır.⁵ Nemanja’nın torunlarından Stefan Dušan (1331-1355) ise ülke topraklarını Adriyatik’ten Teselya, Epir ve Makedonya’ya kadar genişletmiştir. Bu

2. Alexander Motyl, “İmparatorluğu Düşünmek”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, haz. Karen Barkey, Mark von Hagen, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul:Versus Kitap, 2012, s.36; Micheal Doyle, *Empires*, Cornell University, 1986, s.45; Charles Tilly, “İmparatorluk Nasıl Yıkılır”, *İmparatorluk Sonrası: Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları*, haz. Karen Barkey, Mark von Hagen; Ebru Kılıç (çev.), İstanbul:Versus Kitap, 2012, s.17-15.

3. Sırp kelimesi ile ilgili birkaç iddia bulunulmaktadır. Bazılarına göre Servus kelimesinden türemiştir ki Latince köle anlamına gelir; bazılarına göre “Srb” kelimesinden türemiştir ki anlamı “özgür”dür. Temperley’e göre ise bu kelime ilk Procopius’ta kullanılmıştır ve Güney Slavlar anlamını içermektedir. Harold, W. Temperley, *History of Serbia*, London: Bell, 1919.

4. Balkanlar’ın veya coğrafi adla Balkan Yarımadası’nın doğu, güney ve batı sınırları hakkında mevcut görüş birliğine rağmen, kuzey sınırları tartışmalıdır. Bazı coğrafyacılar kuzey sınırını Tuna ve Drava nehirleri olarak kabul eder, bazıları da sınırı Karpat Dağları’nın doğusundan geçirir. Detaylı bilgi için bakınız. Kemal Karpat, “Balkanlar”, *İslam Ansiklopedisi TDV*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C.5, 1992, s. 25.

5. Leften S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York: Dryden Press, 1958, s.27.